אור הצפון — ערכו של חסד

ערכו של חסדאמר רב יהודה אמר רב: גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה, וכתיב: "ויאמר ה' אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך" (שבת קכז)

השגתנו בחיוב החסד דלה ומצערה היא, ורק אחרי התבוננות מרובה בדברי חז"ל הק' עיון אחר עיון, עומק בתוך עומק, נוכל להכיר עד היכן מגיע חיוב החסד, ואז נקבל מושג אמתי בערך החסד. ואם ערך הענין גדול הוא, הרי גם פעולה קטנה, מעשה קל, אין קץ לחשיבותו.

"עולם חסד יבנה". - הקדוש ברוך הוא ברא את האדם בכדי להטיב עמו. "ויפח באפיו נשמת חיים" - היא רוח השם הגדול - מפיו דעת ותבונה, כי הנופח באפי אחר מנשמתו יתן בו (לשון הרמב"ן בראשית ב:ז). ובשביל אדם זה, שנברא בצלם אלהים, נוצרו כל היצירות של חסד, עולם מלא תענוגים ועדונים. שפע של חסד והטבה למען יוכל לזכות לאשר הנצחי, להתענג ולהתעדן מזיו השכינה - לדבקה בו.

ובמה יכול הוא לזכות לאותה העליה אשר עין לא ראתה? מה הוא התפקיד אשר הוטל על העליון לכל הנבראים - הנברא בצלם אלהים? להדמות לקונו - "מה הוא אף אתה".

כמו שבכל היצירה, ביצירת האדם, ביצירת העולם הנברא בשבילו, הנקודה הפנימית העקרית היא חסד ה' יתברך עם האדם: בראו בצלמו, שמהו עליון לכל הנבראים, גדלו מן המלאכים השכלים הנבדלים ויצר בשבילו תענוגים ועדונים - "אף אתה". האדם מחויב להדמות ליוצרו, מטרתו בעולם חסד, רק חסד. זהו תפקידו הרם, ורק על ידי מלואו, בכוחו להתעלות למדרגה הנשאה.

חסד היא הנקודה אשר אליה ירוכזו כל המעשים והפעולות והיא המטרה, בה טמון סוד גדלותו של האדם - "הוי דומה לו".

חסד הוא העיקר, השורש. ממנו יניקתו, קיומו וגידולו של האדם, וכל המעשים שאדם עושה הם הענפים. ואם אינם יונקים ממקור קדוש זה אין להם ערך וחשיבות, לא נתגדל ולא נתעלה עושם. רק בזה כחו גדול - בחסד. הוא מקור גדולתו וזה כל האדם.

"הוי דומה לו" - עשה אתה חסד כמו שעשה הקדוש ברוך הוא עמך, השתדל להטיב לחבירך כמו שהטיב לך. כל מה שבכחך לתת - תן לו כל ההנאות שבעולם, כל התענוגים והעדונים, ועדין לא יצאת ידי חובתך. המציא בשבילו הנאה ועדון, ולא רק בתענוגי עולם הזה, בהנאות חמריות לשם רוחניות, אלא גם ברוחניות טהורה מגשם וקליפה, תזכהו, החכימו והשכילו, האר את שכלו, זכך את לבו. ולא רק נתינה מעין זו שהמקבל הרויח וגם הנותן לא הפסיד - "ומתלמידי יותר מכולם" (תענית ז), אלא גם נתינות אחרות, ויתורים רוחניים בשביל חבירו, ענין הכי נעלה וחשוב יחיד במינו ויש מאושר אחד בעולם שיכול לזכות בו - מחויב הוא לוותר על זה לטובת חבירו. מפני מה? מפני שבאמת אין כאן שום ויתור. עיקר העיקרים הוא חסד - להטיב עם חבירו. ואם הוא עושה חסד גדול כזה, ענין רוחני יחידי בעולם שהוא יכול להשיגו מוסרו לחבירו, הלא גם חסדו שעשה עם חבירו הוא יחידי בעולם, זיכה את חבירו ברוחניות כזו שרק אחד בעולם יכול לזכות בה. והחסד הוא לפי גודל וחשיבות המתנה שנתן לחבירו.

"העבר רצונך מפני רצון חברך שכן עשתה רחל ללאה ודוד לשאול" (מסכת דרך ארץ זוטא א). על רוחניות כזו ויתרה רחל אמנו, להיות אשת יעקב אבינו בחיר האבות, דמות האדם שבמרכבה. "כי יעקב בחר לו", שהוא יקים "ב שבטי יה. יסוד עם ישראל הנבחר, נקי וטהור מפסולת וסיגים - עם שלו העתיד הנצחי, על זה ויתרה רחל אמנו, מלהיות אם לעם קדוש זה, בכדי להטיב עם אחותה הבכירה, מפני שנקודת החסד שיש בויתור זה לזכות את לאה בטובה גדולה כזו, ביעקב אבינו ערכה הרוחני יותר גדול וחשוב מאשר היתה זוכה בעצמה להיות אשת בחיר האבות ואם לעם ישראל, עם הנבחר.

ועדין לא נאמדה המלה האחרונה. לא רק ויתור של רוחניותו בשביל חבירו, שיזכה לאותו ענין נעלה שהוא מוותר עליו, אלא מחויב הוא לוותר גם על רוחניות היותר גדולה וחשובה בשביל הנאה חמרית לחבירו, הנאה גשמית פשוטה לאדם פשוט וגס. "גדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה, שנאמר 'וירא והנה שלשה אנשים'" (רמב"ם הלכות אבל יד:ב).

אכן נפלא הדבר לוותר על רוחניות כזו של קבלת פני שכינה. "אמר לו הקדוש ברוך הוא: עד שלא מלת, היו בני אדם ערלים באים אצלך עכשיו אני ופמליה שלי נגלים לך, הדא הוא דכתיב 'וישא עיניו ויראֿ, וירא בשכינה, וירא במלאכים" (ילקוט וירא יח). ויתר אברהם אבינו על עליה רוחנית זו, שזה עכשיו זכה לה - לקבל את פני השכינה ופמליה שלה, ובשביל מה? בשביל הכנסת אורחים, אורחים שכערביים נדמו לו המשתחוים לאבק רגליהם. נטל רשות מהקדוש ברוך הוא, הניחו והלך לקבל האורחים (לשון רש"י שם). אין כאן וויתור. גדולה הכנסת אורחים - לתת פת לחם לערביים, להשקותם ולכבדם, ענין זה יותר חשוב יותר נעלה אף מהקבלת פני שכינה.

כדאי לוותר עליה בשביל חסד, מפני שזה כל האדם, יסוד קיומו, סוד גדלותו ועליתו הבלתי מוגבלת.

אף קודם שניתנה תורה וגילתה לנו את עומק חיוב החסד, היה צריך האדם להבין ולהשכיל מדעתו שמעשה החסד איננו רק מעלה עליונה לפנים משורת הדין, אלא חסד הוא עמוד שעליו העולם נשען ונותן לאדם זכות הקיום על פני תבל, ואף שלא נצטווה, צריך הוא להגיע לידי הכרה זו על ידי הסתכלות מקיפה עמוקה וחודרת במרחבי הבריאה בכלל ובכל נברא ונברא בפרט. ואז יראה ויכיר שכל הנבראים נבראו לשם חסד, כל אחד מהם הוא חלק ונדבך בבנין הנהדר של חסד - "עולם חסד יבנה".

כל נברא ממלא את תפקידו בשבילו נוצר באמונה ובשמחה, השמש מאיר לכל העולם "ישיש כגבור לרוץ אורח": הארץ נותנת פירותיה לכל. "ונפשי כעפר לכל תהיה" עפר הכל דורסים עליו ואף על פי כן הוא עושה חסד ומצמיח פירותיו לכל (ראה אבודרהם).

הלכות חסד צריך האדם ללמוד מכל נברא ונברא. כשם שכל נברא עושה חסד לפי עצמותו ואיכותו, כן גם האדם צריך לעשות חסד בעולם כפי גדלותו ויכולתו, והלא הוא עליון לכל הנבראים, הוד הבריאה, תפארת היצירה, ועליו למלא את תפקידו לפי רוממותו. "והארץ נתן לבני אדם" - עולם מלא ברשותו הוא, עולם של תועלת ותענוג, ויכול הוא להשתמש באוצר זה למטרה נעלה זו.

אבל ישנה השקפה יותר עמוקה ורחבה ויותר עשירה. תורת חסד איננו צריך ללמוד אצל הנבראים. חסד של נברא אינו מסמל את החסד הראוי לאדם, העלית לכל הנבראים, תורת חסד צריך הוא ללמוד אצל מקור החסד - "מה הוא אף אתה".

האדם נברא בצלם אלהים וחייב הוא להדמות לקונו. בבריאה מתגלה חסד הקדוש ברוך הוא עם בריותיו - "חסד ה' מלאה הארץ", וכמה שנקיף ונתעמק באותה ההכרה הנפלאה של חסד, לא השגנו אף מקצת מן המקצת מגודל ועומק החסד שבבריאה, שכל הפרטים והחלקים מצטרפים ומתלכדים לכוון אחד - לנקודת חסד. כל נברא היותר קטן, יתוש, תולעת, מביא חלקו בתוך כלל הבריאה, על ידו מקבלת היא צורתה המלאה והשלמה. והאדם המתבונן בזה בא לידי הכרה שחסדו צריך להיות מעין חסד הקדוש ברוך הוא עם בריותיו ושואף לחסד מעין זה. ולפי גודל הכרתו, בירורה, עומקה והיקפה, כן הם מעשי חסדו.

כשהוא מתעמק וצולל בתוך הכרה זו ותופס את נקודת החסד כמות שהיא, את החסד שבתוך החסד, חסד לפנים מחסד, חסד להמציא חסד, אז יכול הוא לעלות מעלה להשתלם ולהשתכלל להיות איש חסד אמתי, לרכז כל מעשיו, פעולותיו ותנועותיו, הגיונותיו ומחשבותיו, חידושיו ויצירותיו למטרה אחת ששמה חסד.

זו היא חובתו של האדם להדמות לקונו. ואם לא מילא חובתו פוגם הוא את עצמו, שולל הוא את גדלו ותפארתו. נברא הוא בצלם אלהים ובכחו להדמות לקונו, והוא מכווץ בקרבו את כוחו הנפלא הזה, משפיל ערכו הרם עד הדיוטה התחתונה. "יתוש קדמו" - שיש לו זכות קיום בעולם, ומי שאינו עושה חסד אבד זכות קיומו, כמו שמצינו אצל אנשי סדום שלא נשתיר מהן פליטה, ועוונם היה שלא החזיקו יד עני ואביון. ולא רק אם איננו עושה חסד כלל, אלא אף אם הוא עסוק בחסד ורק בחסד יום ולילה, ואיננו פוסק אף רגע אחד, ועל ידי מחשבה תחלה בהתחכמות והתעמקות בצרכי מקבלי החסד, בכל זאת אם ימצא בתוך החסד איזה פגם כל דהו, עון פלילי הוא ונענש ע"ז בעונש מר.

"אמר רבי לוי: כל אותן שנים עשר חדש לא טעם טעם שינה לא נח ולא בניו, שהיו זקוקין לזון את הבהמה ואת החיה ואת העופות. רבי עקיבא אמר: אפילו שבישתין לפילין וזכוכית לנעמיות הכניסו בידן לזון אותן. יש בהמה שאוכלת לשתי שעות בלילה ויש אוכלת לשלשה. תדע לך שלא טעמו טעם שינה, דאמר רבי יוחנן בשם רבי אלעזר ברבי יוסי הגלילי: פעם אחת שהה נח לזון את הארי, הכישו הארי ויצא צולע שנאמר 'וישאר אך נח' (בראשית ז:כז), 'אך' שלא היה שלם ולא היה כשר להקריב והקריב שם בנו תחתיו, ועליו נאמר 'הן צדיק בארץ ישולם'" (תנחומא נח ט:א-ב).

נפלא הדבר. אדם זה הפליא לעשות חסד, קודם שנכנס אל התיבה התחכם להזמין עבור כל בריה אותו מאכל שהיא רגילה בו "שבישתין לפילין וזכוכית לנעמיות" והיו שם מינים לאלפים והכין עבור כל אחד מזונותיו לפי טבעו והרגלו. ואחרי שנכנסו אל התיבה נעשו הוא ובניו שמשים לשמש את כל החי אשר בתיבה, לתת להם לחם חוקם בעתם, שתי שעות בלילה, שלשה שעות בלילה, שנים עשר חודש לא טעמו טעם שינה. היש לנו ציור יותר חי ממעשה החסד? לשמש בעלי חיים בחיבה גדולה כזו שנים עשר חודש עד שלא הספיקו לטעום טעם שינה, פירנס אותם בחמלה ובחכמה רבה עד שעוף אחד לא יכול לראות בצערו של נח. "אורשינה אשכחיני אבא דגני בספנא דתיבותא, אמר ליה לא בעית מזוני? אמר ליה חזיתיך דהות טרידא, אמינא לא אצערך וכו'" (סנהדרין קח:) כל כך היה נח מצטער להמציא לכל אחד מזונו עד שהעוף התחבא בפנה וסבל רעבון בכדי שלא יטריח את נח.

ובכל זאת כשנמצא איזה פגם בתוך חסד נפלא זה, היסח הדעת לשעה קלה "שהה לזון את הארי", חיה טורפת, לא הרעיב אותו אלא אחר את השעה הראויה, ויתכן שכל חטאו היה מה שנתן בשוגג לבעל חי אחר קודם, הקדים חסד לחסד, על חטא זה היסח הדעת מעשות חסד עם חיה טורפת - נענש בעונש גופני שנעשה בעל מום ובעונש רוחני שנפסל מלהיות כהן להקריב קרבן לה', אבד את תפארת כהונתו. נפלא הדבר עד היכן מגיע חיוב החסד אף שלא נצטוה עליו. העלם כל שהוא בתוך החסד, חסרון בשלמות החסד - עון גדול הוא ורק "צדיק בארץ ישולם".

מי מחייב לעשות חסד במדה נפלאה כזו אם לא המצוה להדמות לקונו! כשם שחסדו של הקדוש ברוך הוא הוא בתכלית השלימות, אף האדם מחויב להדמות גם בזה לקונו, והעלם קל, היסח הדעת כל דהוא ירידה היא, השפלת גדלות וכבוד האדם, שנברא בצלם אלהים. זו היא השלמות שבחסד, חסד טהור ומזוכך בלי פגם כל שהוא, מתוך רכוז המחשבות והכוחות שיצא מתחת ידו חסד שלם ומשוכלל.

אבל מאידך גיסא נצוץ של חסד בתוך להבה של אכזריות איננו נאבד. כחו גדול, ואורו מבהיק, גם הוא חסד איתא בגמרא שאמרו (סנהדרין קד:): "ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום' וכי משוא פנים יש בדבר? אמר רבא אמר רבי יוחנן: מידה יתרה היתה בירושלם שלא היתה בסדום דאילו בסדום כתיב: 'הנה זה היה עון סדום וגו' ויד עני ואביון לא החזיקה' ואילו בירושלם כתיב: 'ידי נשים רחמניות בשלו ילדיהם'" ופירש רש"י "וכי משוא פנים יש בדבר הואיל וישראל רעים יותר מסדום למה לא נהפכו כסדום וכו', מדה יתירה לטובה דבירושלם כתיב 'ידי נשים רחמניות וכו' היו לברות למו', שהיתה מזמנת חברתה ואוכלת בנה, אלמא רחמניות היו, ואילו בסדום כתיב 'יד עני ואביון לא החזיקה' ומדה זו כפרה עליהם שלא נהפכו".

"ויגדל עון בת עמי מחטאת סדום" היו יותר רעים מאנשי סדום שלא נשתייר מהן פליטה ובשביל מה זכו להשאר בארץ החיים לזכות לכל הטוב הצפון להיות לאור עולם "ובאו ציון ברנה ושמחת עולם על ראשם"? בשביל מידה יתירה לטובה שהיתה בהם: "היתה מזמנת חברתה לאכל את בנה" וכי יש אכזריות יותר גדולה מזו - בישול ילדים? אבל בתוך האכזריות חי נצוץ של חסד ובכוחו להצילם מחורבן סדום ועמרה' מכליון נצחי.

כמה פוגם העלם כל דהו את החסד הכי גדול כחסדו של נח, ומה רב זהרו של נצוץ חסד אחד!